

HABER VE İNŞA
KLASİK DİLBİLİMİNDE BİLDİRİM
VE TALEP İFADELERİ

Mustafa İrmak

Mustafa İrmak, Yrd. Doç. Dr.

1982 yılında Sinop'ta doğdu. Karadeniz Teknik Üniversitesi Rize İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (2003). Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Arapça'da Nâsîh Fiiller" isimli teziyle yüksek lisansını (2006), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Arap Belâğatında Haber-İnşâ Meselesi" konulu çalışmasıyla doktorasını (2011) tamamladı. Halen Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 649
İSAM Yayınları 178
İlmi Araştırmalar Dizisi 78
© Her hakkı mahfuzdur.

**HABER ve İNŞA -Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri-
Mustafa İrmak**

TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 40 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 0850
www.isam.org.tr yayın@isam.org.tr

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun 02.01.2015 tarih ve
2015/1 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Mart 2017
ISBN 978-975-389-910-9

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Serhat Mah. Ahnteri Bulvarı 1256. Sokak No. 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@diyanetvakfiyayin.com.tr
Sertifika No. 15402

İrmak, Mustafa
Haber ve inşa -klasik dilbiliminde bildirim ve talep ifadeleri- /
Mustafa İrmak. – Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2017.
342 s. ; 24 cm. – (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 649. İSAM Yayınları ; 178.
İlmi Araştırmalar Dizisi ; 78)
Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-975-389-910-9

ÖNSÖZ

Dil olgusu, hangi açıdan araştırılırsa araştırılsın, insana özgü ve onun olağanüstü yaratılışını ortaya koyan harikulâde bir sistemdir. Dil incelemelerinin derinliklerine inildiğinde onun yalnızca iletişimi sağlamakla kalmadığı, umut, üzüntü ve sevinç gibi insan ruhundaki bütün etkinliklerin başkalarına aktarılmasına imkân sağlayacak bir yapıya da sahip olduğu görülür. Günümüz dil bilimi çalışmalarının vardığı bir sonuç olarak *dil*, sınırlı malzemeyle elde edilen sınırsız anlatım yolları dünyası olarak tanımlanmaktadır.

Sınırsız ve değişken tabiatlarına rağmen dilsel ifadeler temel olarak ya bir bildirimde bulunmak ya da emir, nehiy, soru, temenni ve nidâ gibi durumları dile getirmek için kullanılır. Birinci kısmı temsil eden hüküm cümleleri (*haber*), muhatap tarafından doğruluğunun kabul veya reddedilebilmesi özelliğiyle ayrılırken; istek/dilek bildiren yapıların (*inşâ*) oluşturduğu ikinci kısım ise böyle bir sorgulamadan muaftır. Bu özelliklerinden hareketle dil ve belâgat kaynaklarının büyük kısmı *haberi* “(söyleyeni dikkate alınmaksızın) salt kendi mahiyeti açısından doğru veya yalan anlamı yüklenebilen söz”, mukabili olan *inşâyı* ise aynı şartlar çerçevesinde “doğru veya yalan anlamı yüklenemeyen söz” şeklinde tanımlamışlardır. Bu iki söz türünü Arap belâgatı çerçevesinde incelemeyi hedefleyen bu çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, öncelikle *haber* ve *inşâ* kavramlarının dildeki yeri ve önemi, belâgat ilmi ve bazı disiplinlerle ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bu disiplinlerin tercihinde araştırma konusuna yakınlıkları belirleyici olmuştur. Daha sonra haber ve inşânın üst birimi olan *kelâm* (söz) kavramı incelenmiş, sahip olduğu incelikler ve farklılıklar Arap dili ekseninde ortaya konmaya çalışılmıştır. Haber-inşâ taksiminin tarihsel gelişimi incelenerek bu bölüm tamamlanmıştır.

Birinci bölüm haber kavramına tahsis edilmiş, bu kavram üzerinde cereyan eden bazı tartışmalar, haberin doğruluğunun mahiyeti, haber cümlesinin kısımları, haberin mesajları, muhatabın durumu açısından türleri ve haberin, zâhirî gereğinin (*muktezâ-i zâhir*) dışına çıkması gibi konular incelenmiştir. Klasik dönemde yoğun şekilde tartışılmakla birlikte bazı araştırmacılar tarafından belâgatla ilgisi olmadığı gerekçesiyle göz ardı edilen birtakım kelâmî-felsefî konular, konunun dağılmasına izin vermeyecek ölçüde ve belâgat kaynakları ekseninde ele alınmıştır.

İkinci bölümde, haberin mukabili olan inşâ kavramı üzerinde kapsamlı biçimde durulmuştur. İnşânın; emir, nehiy, istifham, temennî ve nidâ gibi alt türlerinin bulunması ve bunların dilde yaygın bir şekilde kullanılması sebebiyle geniş çaplı incelemelere konu edilmiş olması, inşâ mevzuuna geniş bir şekilde yer verilmesini zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede inşâ türlerinin gerçek anlamlarından sıyrılarak kazandıkları mecazi anlamlar üzerinde yoğunlaşmış ve konu örnekler çerçevesinde incelenmiştir. Mecazi anlamların arkasında yatan psikolojik etkenlere de imkân nispetinde değinilmiştir.

Üçüncü bölüm, haber ve inşâ ile ilgili ortak bazı meselelere ayrılmıştır. Bu bağlamda, öncelikle haberin inşâ ve inşânın haber yerine kullanıldığı durumlar ele alınmıştır. Bu iki üslûbun maksadını doğru algılayamama sonucu ortaya çıkan yanlış anlamalara, sahip oldukları anlam inceliklerinin Kur'an meallerine yansıtılması gereğine ve kıratlerde görülen haber-inşâ dönüşümünün anlama etkisine örnekler çerçevesinde dikkat çekilmiştir. Konunun dil felsefesindeki karşılığı sayılabilecek "söz edimleri teorisi"ne de (Speech Acts Theory) tanıtıcı mahiyette yer verilmiş ve bunun belâgat ilmi verileriyle genel bir mukayesesi yapılmıştır.

Elinizdeki bu çalışma, 2011 yılında tamamlanan *Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi* başlıklı doktora tezimin gözden geçirilmiş halidir. Eserin bu aşamaya gelmesindeki önemli katkılarından dolayı danışman hocam Prof. Dr. Halil İbrahim Kaçar'a, ayrıca Prof. Dr. İsmail Durmuş, Prof. Dr. Ali Durusoy, Prof. Dr. Hüseyin Elmalı ve Prof. Dr. Abdurrahman Özdemir'e en kalbî duygularıyla teşekkür ederim. Değerli görüş ve yardımlarından istifade ettiğim Prof. Dr. Ali Bulut, Doç. Dr. Ramazan Demir, Doç. Dr. İlyas Karşlı, Yrd. Doç. Dr. Yılmaz Özdemir, Yrd. Doç. Dr. Bayramali Nazıroğlu, Yrd. Doç. Dr.

Muhammed Abay, Yrd. Doç. Dr. Ali Benli, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Macit Karagözoğlu, Dr. Hüseyin Sarıkaya, Öğr. Gör. İsmail Eriş ve Arş. Gör. Abdullah Yıldırım'a da ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Eserin yayımlanmasını uygun gören İSAM yetkililerine de şükranlarımı arz ediyorum. Çalışmanın belâgat sahasına mütevazı bir katkı sağlaması ümidiyle...

Mustafa Irmak

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar 13

Giriş

- I. Niçin Haber ve İnşâ? 17
- II. Dil-Dil Bilimi ve Belâgat İlmine Genel Bir Bakış 24
- III. Haber-İnşâ Bağlamında Belâgatın Diğer İlimlerle İlişkisi 29
- IV. Haber ve İnşânın Üst Birimi Olarak Kelâm Kavramı 43
- V. Kelâmın Haber ve İnşâ Olarak Taksimi 51

Birinci Bölüm

HABER VE HABERİN ANLAM ÖZELLİKLERİ 59

- I. HABERİN TANIMI ve MAHİYETİ 61
- II. HABER CÜMLESİNİN KISIMLARI 81
 - A. Fiil Cümlesi 81
 - B. İsim Cümlesi 83
- III. HABERİN TEMEL MESAJLARI 86
 - A. Muhatabı Bilgilendirme (Fâide-i Haber) 87
 - B. Muhatabın Bildiği Bir Şeyi Bildiğini Gösterme (Lâzım-ı Fâide-i Haber) 88
 - C. Haberin Mecazi Maksatları 90
 - D. Haberin Mecazi Maksatlara Delâlet Yönü 112

IV. MUHATABIN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN	
HABER CÜMLELERİ	113
A. Düz Anlatım (İbtidâî Haber)	115
B. Tercihen Pekiştirmeli Anlatım (Talebî Haber)	116
C. Zorunlu Pekiştirmeli Anlatım (İnkârî Haber)	117
V. HABERDE ZÂHİRÎ GEREĞİN DIŞINA ÇIKILMASI	121
A. Bilenin Bilmeyen Konumunda Değerlendirilmesi	123
B. Soru Sormayanın Soran Konumunda	
Değerlendirilmesi	124
C. İnkâr Etmeyenin Eden Konumunda	
Değerlendirilmesi	126
D. İnkâr Edenin Etmeyen Konumunda	
Değerlendirilmesi	129

İkinci Bölüm

İNŞÂ VE ANLAM ÖZELLİKLERİ 133

I. İNŞÂNIN TANIMI	135
II. İNŞÂNIN KISIMLARI	139
A. Talep Bildirmeyen İnşâ (Gayri Talebî İnşâ)	139
B. Talep Bildiren İnşâ (Talebî İnşâ)	140
1. Emir Üslûbu ve Mecazi Anlamları	143
2. Nehiy Üslûbu ve Mecazi Anlamları	178
3. İstifham (Soru) Üslûbu ve Mecazi Anlamları	196
4. Temenni Üslûbu ve Anlam Özellikleri	243
5. Nidâ Üslûbu ve Anlam Özellikleri	249

Üçüncü Bölüm

HABER-İNŞÂ İLİŞKİSİ

VE KONUYLA İLGİLİ BAZI MESELELER 261

I. HABERİN İNŞÂ YERİNE KULLANILMASI	264
II. İNŞÂNIN HABER YERİNE KULLANILMASI	276
III. HEM HABER HEM DE İNŞÂ OLARAK	
YORUMLANABİLECEK YAPILAR	281

A. Nidâ	282
B. İsim-Fiiller	283
IV. HABER ve İNŞÂYA DAİR DİĞER MESELELER	285
A. Haber ve İnşâ Cümlelerinin Birbirine Dönüşümü	285
B. İletişim Problemlerinde Haber ve İnşâ Etkisi	286
1. Haber Cümlelerinin Maksadını Kavrayamama	288
2. İnşâ Cümlelerinde Mecazi Anlamı Görememe	290
C. Kur'an Kıraatlerinde Haber-İnşâ Dönüşümü ve Anlama Etkisi	292
D. Haber-İnşâ Üslûbunun Kur'an Meallerine Yansıması	294
E. Söz Edimleri Teorisi (Speech Acts Theory)	298
1. J. L. Austin ve Söz Edimleri Teorisi	299
2. J. R. Searle ve Söz Edimleri Teorisi	309
3. Söz Edimleri Teorisi ve Haber-İnşâ Mukayesesi	317
Sonuç	321
Kaynakça	325
Dizin	339

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	adı geçen eser
<i>a.g.t.</i>	adı geçen tez
<i>a.mlf.</i>	aynı müellif
<i>AÜİFD</i>	<i>Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
<i>b.</i>	bin (oğlu)
<i>bk.</i>	bakınız
<i>c.</i>	cilt
<i>der.</i>	derleyen
<i>DEÜİFD</i>	<i>Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
<i>DİA</i>	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
<i>HÜİFD</i>	<i>Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
<i>H.z.</i>	Hazreti
<i>İFAV</i>	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
<i>MÜİFD</i>	<i>Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
<i>MÜSBE</i>	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>nşr.</i>	taahhüt eden, neşreden
<i>s.</i>	sayfa
<i>sy.</i>	sayı
<i>TDK</i>	Türk Dil Kurumu
<i>TDV</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>trc.</i>	tercüme eden
<i>ts.</i>	tarihsiz
<i>vb.</i>	ve benzeri
<i>vd.</i>	ve devamı
<i>v.dğr.</i>	ve diğerleri
<i>y.y.</i>	yayın yeri yok

GİRİŞ

Söz söyleme sanatı olan belâgat, insan ruhunda derin tesirler bırakan yapısıyla hayatın her alanında varlığını etkin bir şekilde sürdürmektedir. Araplar'ın en fasihi olduğunu belirten Hz. Peygamber de insanların bazı sözlerinin, etkileyiciliği bakımından bir tür sihir özelliğine sahip olduğunu beyan etmiştir.¹ Bu açıdan bakılınca belâgatın, meşru sihir olduğunu söylemek mümkündür.² Hüküm bildiren haber cümleleri ile emir, nehiy, soru (istifham), temenni ve nidâ kısımlarından oluşan inşâî yapılar, dilin bu etkileyici karakterinin açıkça görüldüğü temel dilbilimsel olguların başında gelmektedir.

I. NİÇİN HABER VE İNŞÂ?

Dilin anlamsal açıdan temel fonksiyonu, bir bildirimde bulunmak ya da emir, nehiy, soru vb. üslûplarda kendini gösterdiği üzere belirli bir talebi dile getirmektir. Fakat dilin, tabiatı gereği değişken ve bunun doğal bir sonucu olarak çoğu zaman karmaşık bir yapıya sahip olması, dilsel kullanımların amacını tespit etmenin her zaman bu kadar kolay olmaması sonucunu doğurmaktadır. Haberî veya inşâî unsurların başka maksatlarla *mecazi* ve bazan da birbirlerinin yerine kullanılabilme imkânı, söz sahibine, *meramını* muhtelif şekillerde anlatabilme fırsatı sunmakta ve bu yönüyle haber-inşâ olgusu, dile, bol miktarda alternatifin bulunduğu edebî bir esneklik ve anlatım

.....

1 Buhârî, "Nikâh", 47; "Tıb", 51.

2 Sekkâkî, *Miftâh*, s. 323; Abbas, *el-Belâga*, I, 13.

zenginliği kazandırmaktadır. Bu esneklik ve zenginlik bir rastlantı olmayıp, söz sahibinin, bağlam gereği tasarladığı belirli bir amaç çerçevesinde gerçekleşir. Zira sözün düz bir şekilde kurulmak yerine bu tür farklılıklara müracaat edilmesinin, mutlaka, kişiyi sözünü bu şekilde kurmaya sevkeden psikolojik bir arka planı vardır.

Dilin ve bunun doğal bir sonucu olarak haber ve inşânın esnek ve değişken bir karaktere sahip olması, bazı anlam problemlerini de beraberinde getirmektedir. Dilin en temel işlevinin bireyler arası iletişimi sağlamak olduğu düşünülürken, bir ifadenin doğru anlamını yakalamada haber-inşâ inceliklerine dikkat etmenin ve söz sahibinin maksadının, bu iki kavramın ihtiva ettiği anlamsal ihtimaller zincirinin hangi halkasına karşılık geldiğini tespit etmenin büyük önem arzettiği anlaşılacaktır. Haberî ve inşâî yapıların kullanım özelliklerinin doğru şekilde tespit edilememesi, sağlıklı bir iletişimin önünde ciddi bir engel teşkil edecek ve bunun tabii bir sonucu olarak muhatapların birbirlerini yanlış anlamalarına sebep olacaktır.

Haber ve inşânın sağlıklı bir iletişimin gerçekleşmesinde sahip olduğu bu önem, küçük bir algı farklılığının bile ciddi pratik sonuçlara yol açtığı dinî ve hukukî metinler söz konusu olunca, çok daha fazla dikkat çekici boyutlara ulaşmaktadır. Özellikle fıkıh ve kelâm literatürü içerisinde yer alan mezhepsel tartışmaların önemli bir kısmının, ilim adamlarının Kur'an ve hadisler aracılığıyla kendilerine ulaşan dilsel malzemeyi algılama farklılıklarından kaynaklandığı; bu fikir ayrılıklarının meydana gelmesinde haber ve inşâ meselelerinin önemli bir yer işgal ettiği hususu göz önüne alındığında, konunun fikhî ve itikadî karakterli dinî metinlerin anlaşılmasında ne derece belirleyici bir etkiye sahip olduğu anlaşılacaktır. Bu önemi erken dönemlerden itibaren farkedilen usulcüler, özellikle emir ve nehiy gibi inşâî karakterli yapılar başta olmak üzere dilin anlamsal özelliklerini ortaya koymaya yönelik gayretleriyle bu alanda önemli bir ilmî miras bırakmışlardır.

Dilin iletişim işlevi yanında sanat ve edebî zevk boyutu bulunmaktadır. Edebiyatta zirve sayılan kimi eserlerin en belirgin özelliği dili kullanma ustalıklarıdır. Dilin bu yönü edebî mûcize Kur'an-ı Kerim'de daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi ilâhî hitabın parça parça nâzil olarak meydana geldiği ortam, başta şiir olmak üzere edebiyatın zirvede olduğu ve çeşitli edebî ürünlerin

verildiği bir dönemdi. Araplar Kur'an'ın geldiği dönemde edebiyatın zirvesinde olmalarına rağmen onun hitabından ve içeriğinden oldukça etkilenmişlerdir. Kur'an, kısa bir süre içinde Arapça'nın en üstün metni haline gelmiştir. Onun bu başarısı, bir ölçüde hitabının ve üslûbunun etkileyici olmasında yatmaktadır.³ Süyûtî'nin (ö. 911/1505), *Mu'terekü'l-akrân* adlı eserinde haber ve inşâyı Kur'an'ın i'câz yönlerinden biri olarak takdim etmiş olması,⁴ bu iki olgunun genel anlamda dilin, özelde ise Kur'an dilinin büyüleyici vasfına katkısını göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır. Nitekim ilk dönemlerden itibaren dâimîler ve müfessirler başta olmak üzere İslâm âlimleri, eserlerinde, haber ve inşânın üslûp değerini izah etme konusundaki gayretlerini gösteren önemli açıklamalara yer vermişlerdir. Hâsılı, Kur'an'ın edebî bir mucize ve haber-inşânın da etkili söz söylemenin önemli araçlarından biri olması, Kur'an'da aranacak edebî güzelliğin belirlenmesinde bu iki olguyu gözden kaçırmamanın gereğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, haber ve inşâ, anlam olgusunun temel dinamiklerinden biri olup gerek iletişim dilinde gerekse dinî metinlerin anlaşılmasında hayati bir öneme sahiptir. Diğer taraftan haber ve inşâ üslûplarındaki esnek tabiat, söz sahibine, sözünü muhataba daha etkili bir şekilde aktarmanın çok çeşitli yollarını sunmaktadır.

Araştırmada, klasik kaynakların ve son dönem belâgat eserlerinin konuyla ilgili söylemlerini tespit edip betimlemeye öncelik verilmiştir. Fakat belâgat incelemelerinin edebî zevke dayanması ve bunun tabii bir sonucu olarak herhangi bir konu hakkında birbirinden farklı pek çok yorumun ortaya konmuş olması, bize, zaman zaman farklı görüşler arasında tercihte bulunma sorumluluğu yüklemiştir. Tercih yaparken, bazan çoğunluğun eğilimi bazan da kendi edebî anlayışımız temel belirleyici unsur olmuştur. Bununla birlikte farklı görüşlere de imkân nispetinde temas edilerek konu hakkında başka görüşlerin var olduğuna vurgu yapılmıştır.

Konunun İslâmî ilimlerin pek çok sahasıyla ilgili olması, araştırmanın sınırlarını net bir şekilde çizme ihtiyacı doğurmaktadır. Her men belirtilmelidir ki bu çalışma öncelikli olarak haber ve inşânın üslûp ve anlam düzeyini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu sebeple, konuyla ilgili uzun teknik ayrıntılara -istifham bahsinde soru

.....

3 Gezer, "İnşâ-Haber Bağlamında Kur'an Dili", s. 136.

4 Süyûtî, *Mu'terek*, I, 319.